

VERSLAG

R/3009

Vergadering:	Raad, nr. 743
Datum en tijd:	Vrijdag 16 september 2022, 10.15 uur
Plaats:	SER-kantoor, Den Haag
Aanwezig:	
De (plv.) leden:	Elzinga (eerste vicevoorzitter), Putters (voorzitter, na installatie), Bijl, Den Boer, Boufangacha, Daems, Ten Dam, Van Eijck, Fortuin, Van Gestel, Ghorashi, De Groot, Van der Ham, Van Hest, Van den Heuvel, Hoogstraaten, Van Holstein, Houweling, Jong, Kaanen, Van Kempen, Kroes, Laagland, Van der Laan, Lindeboom, Van der Meulen, Nijpels, Peek, Piersma, Rietbergen, Smit, Spijkerman, Van der Tak, Tasma, Termeer, Thijssen, Timmer, Van de Ven, Van der Veen, Vonhof, Van Weegberg, Ter Weel, Weurding
Dagvoorzitter agendapunt 2:	Ait Abderrahman
Genodigden agendapunt 3:	Beumer, Demmers (beiden Stichting Natuur en Milieu)
Secretariaat:	Prins (algemeen directeur), Rahman (directiesecretaris), Dirven (notulist), Van Driel (secretaresse), Veldhuizen en Hartgring (audiovisuele ondersteuning)

Mevrouw (Yasmin) Ait Abderrahman verwelkomt de raadsleden en overige genodigden, waaronder familie van de heer Putters. Zij is student/docent Nederlands en bestuurslid van FNV Jong en inmiddels voorzitter van deze organisatie. Zij treedt op als dagvoorzitter bij agendapunt 2, de installatie van de heer Putters als voorzitter van de SER.

1. Opening en mededelingen

De heer *Elzinga* opent de vergadering met een woord van welkom, in het bijzonder gericht tot een aantal nieuwe raadsleden. Voor het laatst zijn vandaag aanwezig de raadsleden Bijl en Van Hest, beiden van de FNV. Hij bedankt hen voor hun inzet voor en betrokkenheid bij de raad.

Vanwege het openbare karakter worden de plenaire vergaderingen gestreamd. Zie hiervoor de volgende link: <https://www.youtube.com/watch?v=-GDmU359iSg>.

2. Installatie van de heer Putters als voorzitter van de SER

2.1 Inleiding dagvoorzitter

Mevrouw *Ait Abderrahman* geeft aan dat de heer Putters vandaag op de 743ste raadsvergadering wordt geïnstalleerd als negende voorzitter van de SER. De SER bestaat dit jaar 72 jaar en de heer Putters treedt aan in een turbulente tijd met veel crises. Later in het programma zullen we hierover nog meer horen. Voor deze vergadering zijn alle raadsleden en hun plaatsvervangers uitgenodigd, 66 mensen in totaal. Niet iedereen is er, maar toch meer dan gebruikelijk en daarom is er

voor een aangepaste opstelling gekozen (een halfronde stadionopstelling en een podium).

Hoe vindt de installatie plaats? Eerst voert zij een gesprek met de heer Putters, daarna zullen de heer Elzinga en mevrouw Thijssen, beide vicevoorzitters van de SER, wat meer vertellen over de zoektocht naar een nieuwe voorzitter. Vervolgens overhandigt de heer Elzinga de voorzittershamer aan de heer Putters, die een introductiespeech zal houden. Ten slotte is er voor de raadsleden gelegenheid om de heer Putters vragen te stellen en het gesprek met hem aan te gaan om hem beter te leren kennen.

2.2 Gesprek dagvoorzitter met de heer Putters

Desgevraagd stelt de heer *Putters* dat het goed met hem gaat. De gezonde spanning hoort bij deze bijzondere dag. Hij heeft er niet van gedroomd om op de 743ste raadsvergadering als voorzitter te worden geïnstalleerd. In de afgelopen maanden heeft hij wel naar dit moment toegeleefd. In juni jl. is hij op voordracht van minister van Sociale Zaken, mevrouw Van Gennip, en de rest van het kabinet door de Kroon benoemd tot voorzitter. Op dat moment waren er al grote problemen, vooral vanwege geopolitieke spanningen en die problemen zijn in de loop van de tijd alleen maar toegenomen. Hierdoor is vooral zijn gevoel van urgentie, de noodzaak om er samen de schouders onder te zetten, toegenomen.

Mevrouw *Ait Abderrahman* vraagt de heer Putters de aanwezigen mee te nemen naar het moment dat hij hoorde dat hij de voorzitter van de SER zou worden. Wat ging er toen door hem heen?

De heer *Putters* kreeg in de dienstauto van het SCP op zijn laatste afspraak een telefoontje van minister Van Gennip. Zijn chauffeur wist dus als eerste dat hij voorzitter van de SER zou worden. Het SCP is een organisatie die vraagstukken en ontwikkelingen en de gevolgen daarvan voor groepen in de samenleving in kaart brengt. Het SCP is echter onafhankelijk en blijft afstandelijk. In de SER echter gaat het erom om sturing te geven aan de ontwikkelingen. Dat is een andere rol. Daarom was zijn eerste reactie: "Yes, nu gaan we het gewoon doen".

Mevrouw *Ait Abderrahman* vraagt wat er vanaf dat moment in de auto is gebeurd en hoe de heer Putters naar vandaag heeft toegeleefd.

De heer *Putters* is blij dat het hem gegund is om deze zomer verlof te hebben, ondanks alle grote problemen die geen vertraging dulden. Hij is de vicevoorzitters daarom dankbaar dat zij sturing hebben gegeven aan het SER-werk. De heer Van der Veen heeft vaak de voorzittersrol in het kroonledenoverleg vervuld. Hij is blij dat hij afstand heeft kunnen nemen en nieuwe energie heeft kunnen opdoen. In de loop van de zomer ging hij zich steeds meer in allerlei kwesties verdiepen. In zijn speech vandaag zal hij dan ook aangeven hoe hij naar de SER kijkt en op welke wijze in de komende periode samen zou moeten worden gewerkt.

Mevrouw *Ait Abderrahman* vraagt hoe de heer Putters zich heeft voorbereid op de komende vragen- en gespreksronde met raadsleden.

De heer *Putters* stelt dat het secretariaat van de SER, het bureau, hem hierin professioneel en zorgzaam heeft ondersteund. In zijn eerste dagen bij de SER heeft dit zijn verwachtingen overtroffen en in die zin is sprake van een 'warm bad'. Hij wil vandaag vooral aangeven hoe hij naar de SER kijkt. In de voorbereidingen heeft hij hierin zowel van raadsleden als van SER-medewerkers een grote mate van openheid ervaren. Hij denkt er daarom helemaal klaar voor te zijn.

2.3 Reacties heer Elzinga en mevrouw Thijssen

Mevrouw *Ait Abderrahman* merkt op dat de heer Elzinga, voorzitter van de FNV, en mevrouw Thijssen, voorzitter van VNO-NCW MKB-Nederland, de beide vicevoorzitters van de SER zijn, waarbij de heer Elzinga het voorzitterschap van de SER heeft vervuld na het vertrek van mevrouw Hamer.

Beide vicevoorzitters hebben ook zitting gehad in de sollicitatiecommissie.

Een vraag aan mevrouw Thijssen: waar waren jullie op zoek in een nieuwe voorzitter?

Mevrouw *Thijssen* wil om te beginnen eerst de heer Elzinga bedanken voor zijn met verve vervuld, vervangende voorzitterschap gedurende ruim een half jaar. Zij was blij dat hij daarvoor aan de beurt was en niet zij zelf.

Voor de eerste keer in de geschiedenis van de SER was sprake van een volledig open sollicitatieprocedure voor het nieuwe voorzitterschap van de SER. Daarop hadden partijen ook aangedrongen in het kader van een nieuwe, moderne bestuurscultuur. We waren op zoek naar 'een niet-witte vrouw' en dat is goed gelukt (gelach).

Mevrouw *Ait Abderrahman* vraagt mevrouw Thijssen wat voor haar het belang van de SER en de polder is.

Mevrouw *Thijssen* noemt de SER een denktank met draagvlak. Er zijn meer denktanks in Nederland, maar een organisatie waar én nagedacht wordt én draagvlak wordt georganiseerd in de samenleving is uniek. Het is ook niet voor niets dat de SER die wettelijke taak al 72 jaar lang heeft. Ook de geschiedenis van de SER is erg mooi. Zeker in dit tijdperk kan de SER een goede rol vervullen.

Ze haalt Jan Rotmans, hoogleraar Transitiekunde aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, aan die hierover zegt: 'We zitten niet in een tijdperk van veranderingen, maar we zitten in verandering van een tijdperk'. En dat is ook echt zo. De laatste keer dat ze de heer Rotmans hoorde spreken, stelde hij dat zich iedere 100 jaar grote veranderingen voordoen en dat het dan altijd 20 jaar chaos is. De veranderingen zijn net begonnen en het is inderdaad een chaos, die nog wel enige tijd zal aanhouden. Juist hierin kan de SER een belangrijke rol spelen om de grote vraagstukken van de tijd bij de kop te pakken.

De verschillende delegaties in de SER zijn het erover eens dat we meer dan in de afgelopen periode het geval was, in plaats van 'kleine adviezen' die weinig impact hebben gemaakt, liever een paar adviezen over de grote vraagstukken willen uitbrengen en dan mét impact. Dit is ook één van zaken, waar een voorzitter bij is gezocht.

Mevrouw *Ait Abderrahman* constateert dat de heer Elzinga zich hierin kan vinden. Een vraag aan hem: Waarom is gekozen voor de heer Putters uit de ongetwijfeld vele, andere goede kandidaten?

De heer *Elzinga* sluit zich bij mevrouw Thijssen aan dat het een tijd van grote veranderingen is. We staan voor een aantal grote maatschappelijke opgaven in een ingewikkelde tijd met veel chaos, veel polarisatie in de samenleving, tweedeling en groeiend onbehagen en politieke versnippering. Hierin kan de polder soms richting geven. Daarvoor wordt ook vaak gekeken naar de SER als denktank met draagvlak, al wordt er niet altijd geluisterd naar de SER. Het is naar zijn mening ook nodig om na te denken over de richting die we kunnen geven.

Tegelijkertijd is het ook een heel spannende tijd. Er zijn ook spanningen tussen werkgevers en werknemers. We zitten nu in de grootste koopkrachtcrisis sinds de Tweede Wereldoorlog, waarbij ook werkgevers en werknemers verschillende belangen hebben en de spanningen flink kunnen oplopen. Veel mensen met een laag inkomen en middeninkomen voelen de pijn in hun portemonnee. In een tijd met spanningen zoek je een voorzitter die in staat is om bruggen te bouwen, om een synthese te vormen tussen de these en antithese, om tussen de macht en tegenmacht ook weer een brug te

kunnen bouwen. En ook als het heel moeilijk gaat tussen sociale partners als een 'warm mens' de verbinding open te houden en de verhoudingen goed te houden. Vanuit alle geledingen vonden we dat de heer Putters, ondanks dat hij een witte man is, de juiste persoon op de juiste plek voor dit tijdsgewricht is.

Mevrouw *Ait Abderrahman* vraagt de heer Elzinga en mevrouw Thijssen welk moment in de sollicitatieprocedure een leuke herinnering voor hem was.

De heer *Elzinga* merkt op de heer Putters al te kennen vanuit zijn periode in de Eerste Kamer en al langer als directeur van het SCP en als qualitate qua (ambtshalve) kroonlid van de SER. Het eerste telefoontje is natuurlijk voor de minister van SZW, maar het mooiste moment is een telefoontje dat je de nieuwe voorzitter kunt vertellen dat de unanieme voordracht vanuit de SER de doorslag heeft gegeven en dat we samen aan de slag kunnen gaan.

Mevrouw *Thijssen* herinnert zich levendig het inspirerende gesprek van de sollicitatiecommissie, bestaande uit de heren Van der Veen en Elzinga, spreekster zelf en de algemeen directeur van de SER, met de heer Putters.

2.4 Installatie van de heer Putters als voorzitter van de SER door overhandiging van de voorzittershamer

Bij wijze van verrassing heeft een neef van de heer Putters, Jeroen Putters, een prachtige houten voorzittershamer vervaardigd.

De heer *Putters* is hier erg blij mee. In het kader van zijn eerdere afscheid als voorzitter van het overleg planbureaus heeft hij zijn neef gevraagd een houten voorzittershamer te vervaardigen. De heer Hasekamp gebruikt deze nu.

De heer *Elzinga* overhandigt de hamer vervolgens aan de heer Putters. Het is hem een eer en genoegen om deze bijzondere hamer op deze bijzondere dag aan deze bijzondere voorzitter te mogen overhandigen.

De raadsleden en andere aanwezigen geven met applaus blijk van hun waardering.

2.5 Inleiding heer Putters¹

Introductie

"Ik ben dankbaar dat ik hier sta en ik heb er ontzettend veel zin in. Dank ook voor de mooie woorden en het in mij gestelde vertrouwen. Ik wil Tuur Elzinga bedanken voor de vervanging van het afgelopen halfjaar. Werk dat bovenop zijn al vele werk voor de FNV komt. Ik realiseer me goed dat ik het voorzitterschap op me neem in roerige tijden, die nog een stuk ingewikkelder kunnen worden de komende tijd. Wat we hier in de SER met elkaar doen en gaan doen, doet er echt toe! Klimaatcrisis, toenemende sociale ongelijkheid, stikstof, inflatie, dreigende loonprijspiraal, de geopolitieke verhoudingen — China, Rusland, Verenigde Staten — de migratiestromen, oorlog in Oekraïne. Ga zo maar door. Het stapelt zich op en het vertrouwen dat onze politiek-bestuurlijke instituties de kop kunnen bieden, is niet meer zo groot. Sterker nog, het neemt af.

---

¹ De speech van de heer Putters is inmiddels op de SER-website geplaatst. Zie hiervoor: <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/toespraken/2022-speech-kim-putters.pdf?la=nl&hash=4AF30D22>. In het verslag is de speech op kleine punten anders omdat meer is uitgegaan van het gesproken woord.

Geleerde lessen

Op dat gebied heb ik de afgelopen jaren bij het Sociaal Cultureel Planbureau een aantal dingen geleerd en inzichten meegenomen waarvan ik hoop dat ik die ook in het werk bij de SER kan meenemen. Want, we moeten soms ook een beetje de rust bewaren. De problemen die ik net noem, zijn niet nieuw. Het zijn bijna allemaal problemen en maatschappelijke veranderingen die er al heel lang zijn. Ze komen alleen tegelijkertijd samen waardoor nu de impact tot in onze portemonnee heel erg voelbaar is. Niet alles is echter onzeker. Bij het SCP hebben wij ons erover verbaasd dat in politieke debatten vaak weggekeken wordt van ontwikkelingen die we al veel langer kennen. We weten echt vrij precies hoeveel ouderen er in 2040 zullen zijn en wat dat gaat betekenen voor onze samenleving. We weten echt heel wat over de klimaatverandering en al veel langer dan gisteren. En we weten ook al heel lang dat wat er in de jeugdzorg gebeurt, zo niet kan. Daarover zijn wij het hier heel breed eens. Soms wordt er te lang weggekeken en misschien op de lange baan geschoven. We leven in een tijd waarin dat niet meer kan. En dat is ook een opdracht aan ons in de SER om dat samen met de politiek op te pakken.

Wat we bij het SCP ook zagen — en dat is ook niet nieuw, natuurlijk is er onbehagen en onzekerheid — is dat Nederlanders zich al heel erg lang, heel veel zorgen maken over de toekomst. Wat het diploma van de kinderen straks waard is, of je het familiebedrijf nog over kunt dragen, of je nieuwe bedrijvigheid kunt beginnen. En ja nu is het ook zaak dat we de winter doorkomen en we de acute crisis die er is oplossen. Maar na deze winter komt er weer een nieuwe winter en we zullen dus ook vooruit moeten kijken naar een toekomst waarin we lusten en lasten samen dragen. Want de onzekerheid over de toekomst die blijft, ook als de onzekerheid over vandaag weggenomen is. Dat kan de overheid niet alleen. Ook dat heb ik vaak gezien in allerlei evaluaties: veel te veel beleid loopt in de uitvoering vast of in toenemende polarisatie en uiteindelijk zijn er stapels rapporten en mooie plannen die in de praktijk niet uitgevoerd worden. Maar ook de markt lost niet alles op of creëert nieuwe problemen die we niet willen. Er is dus samenwerking nodig. Ik geloof heel sterk in het consensusmodel om zicht op een goede, gezamenlijke toekomst te houden.

Mijn conclusie is dat het in ons land weer een beetje meer moet gaan kloppen. Want dat voelen mensen. Dat je kunt rekenen op een overheid die betrouwbaar is, of dat nu gaat over goed onderwijs of tijdige vergunningverlening voor je bedrijf of over de belastingdienst. Maar ook dat eerlijk werk loont en meer zekerheden biedt. Dat er een goed investeringsklimaat is om een boterham mee te kunnen blijven verdienen in dit land. Mensen verliezen hun vertrouwen als goed bedoeld beleid vastloopt, maar ook als dat beleid er helemaal niet is. Ik heb dat vaker een nieuw sociaal contract genoemd. Eigenlijk komt het erop neer dat we op elkaar moeten kunnen rekenen, dat we moeten geven en nemen, en we er voor moeten zorgen dat iedereen in deze tijd meekomt, van ondernemer tot leerkracht of long covid patiënt.

Daarvoor hebben we betrouwbaar leiderschap nodig, dat ook een wenkend en realistisch perspectief naar de toekomst biedt, vooruitkijkt, maar ook eerlijk vertelt dat een aantal dingen niet terugkomt zoals ze waren. We moeten ook nieuwe kansen benutten, want die zijn er ook. Dus het is niet alleen maar kommer en kwel. Rond verduurzaming en digitalisering liggen er tal van kansen, waarover de SER mooie adviezen heeft geschreven. Alleen, het kwam net al voorbij, in de gefragmenteerde politiek van vandaag is een enkele zetel voor een meerderheid bepalend en dan komt het niet altijd veel verder – kan ik ook uit eigen ervaring zeggen – dan een inleiding van een regeerakkoord om dat wenkend perspectief te schetsen. Het verzandt al vrij snel in details en in polarisatie. Ik ben ervan overtuigd — en hierin zijn wij volgens mij met elkaar eens — dat het nodig is om over regeerperiodes heen beleid met elkaar te

ontwikkelen en verder te kijken dan vandaag, ook in het belang van de toekomstige generaties. En eerlijk gezegd mis ik een beetje dat langetermijnperspectief. Zeker in een tijd van crises worden we opgeslokt door wat er vandaag gebeurt, terwijl het juist dan belangrijk is dat mensen weten waar we heen bewegen.

Bijdrage van de SER

Daaraan kan de SER op een paar manieren bijdragen. Ik zie in ieder geval drie manieren die ik graag met jullie doordenk en in de praktijk wil brengen.

De eerste is dat wij bij uitstek — jullie staan allemaal in de 'klei van jullie sectoren' — consequent moeten blijven redeneren vanuit mensen. Zowel ondernemers als werknemers en burgers in het algemeen; we zijn allemaal mensen met families, we maken onderdeel uit van organisaties of bedrijven. Zoals ik net al zei, lopen veel zaken in de dagelijkse praktijk voor mensen vast in complexe regels of in de uitvoering. Als je daar dan niet voldoende meepraat, je niet voldoende verdiept in wat er in die dagelijkse praktijk gebeurt, dan blijven echte oplossingen uit. Dat tast ook de draagkracht en draaglast van de samenleving aan. Wonen, werken, ondernemen, dat zijn geen losse beleidskokers, zoals ze toch vaak in het 'Haagsche' georganiseerd zijn. Het komt in de praktijk allemaal samen.

Laat ik het Jongerenplatform van de SER noemen, dat heel mooi in de achterliggende jaren heeft laten zien hoe al die zaken in de praktijk van jongeren spelen.

Studieschulden maken, later aan een gezin beginnen, geen woning kunnen kopen. Natuurlijk heeft iedereen daar last van, als dat allemaal samen komt en niet klopt. Het Jongerenplatform heeft in zijn verkenningen en latere adviezen goed laten zien wat dit betekent. En dat moeten we ter harte nemen en daarop moeten we ook beleid toetsen. Zo pleiten het Jongerenplatform en de SER al langer voor een generatietoets. Op die manier moeten we het dicht bij mensen zien te houden. Want als dat niet lukt, dan klopt het allemaal niet meer in ons land en teveel mensen hebben het gevoel dat dit zo is.

In de tweede plaats moeten we als SER nadenken over een compacte, samenhangende agenda die leidend is voor ons werk. Natuurlijk is het gesprek met de politiek daarover ongelooflijk belangrijk. Wij worden ook geacht om de korte termijn te verbinden aan de middellange- en langetermijnperspectieven voor ons land. En dat zijn die grote economische, ecologische en maatschappelijke transitie's. Het zijn eigenlijk systeemveranderingen van verduurzaming tot circulaire economie, de strijd tegen ongelijkheid, ons onderwijs, een inclusieve arbeidsmarkt, ga maar door. We willen die systeemveranderingen in een richting bijsturen waar we hierover draagvlak hebben. Dan moet je een samenhangende agenda hebben. De bouwstenen liggen er. Er is ongelofelijk veel gebeurd de afgelopen jaren. Maar het gaat niet om het aantal adviezen dat we uitbrengen. Het gaat erom dat we op de adviezen die we uitbrengen impact maken en dat we ervoor zorgen en er erachteraan gaan dat de politiek er ook iets mee doet. Dat neem ik ook als een verantwoordelijkheid om daaraan meer sturing te geven en ook — of misschien juist wel — als de spanningen in de polder toenemen. Dan moeten we het over die beweging c.q. transitie's hebben en hoe we die veranderingen vormgeven ten minste eens blijven. Dan kun je over daar onderliggende vraagstukken nog steeds flink de degenen kruisen, maar houden we wel elkaars hand vast.

En de derde route die ik voor de SER zie is dat we ons draagvlak in de gaten moeten houden. Ik zei het al: de overheid kan al die vraagstukken gewoonweg niet alleen oplossen, maar moet wel helpen met solidariteit vormgeven, vestigingsklimaat versterken. De markt kan het ook niet alleen, dat merken we nu in de publieke dienstverlening en op allerlei andere terreinen. Er is een betrouwbare overheid nodig met een polder die sterk gerepresenteerd wordt en participatie hoog in het vaandel heeft staan. Mijn voorganger, Mariëtte Hamer, verdient in dezen een warm compliment. Zij heeft zich daarvoor in de afgelopen jaren ingezet, met onder meer een Jongerenplatform en het Preventie- en Klimaatakkoord. Kijken waar je de verbreding

kunt zoeken. We zijn bezig met de positie van de zzp'ers in de SER. Het is heel belangrijk dat wij nadenken over representatie en participatie. En het zou mij een lief ding waard zijn als ik met u de komende tijd de lessen kan trekken uit de ervaringen van de achterliggende jaren. Hoe doen we dat, hoe kunnen we ervoor zorgen dat waar het nodig is versterken en de dialoog verbreden? En ook hoe zouden we de diversiteit in deze zaal zelf kunnen versterken, want ik ben hier niet de enige witte man. Dat zie ik als een opdracht aan ons allen. En ik weet dat dit ook kan leiden tot een discussie over de grondslagen van de SER en hoe we hier bij elkaar zitten. Niets is volgens mij taboe. Het gaat erom dat we met elkaar goed nadenken over representatie en participatie. Arbeid en kapitaal zijn voor de beweging in Nederland nog steeds heel wezenlijke ankerpunten. Maar bespreken moeten we het wel en dan is het hooguit de uitkomst van zo'n proces. Ik ga inzetten op die participatievraag.

Het geldt overigens ook naar de kennisinstellingen. Dat zal jullie niet vreemd in de oren klinken. Ook daarin hebben we de afgelopen jaren geïnvesteerd, ook rond Corona. We moeten maar eens nadenken hoe we de laatste stand van de kennis van onder meer de planbureaus en DNB op een goede manier betrekken bij ons werk om ons verandervermogen richting de grote transitie waar te maken.

Afronding

Bij elkaar opgeteld helpen deze routes ons richting te geven aan brede welvaart. Niet omdat dat leuk is, modieus is of een mooie aanvulling is op wat we al deden. Neen, ik ben ervan overtuigd — de SER heeft dat ook in zijn adviezen opgenomen — dat brede welvaart onze samenleving en economie gaat maken of breken in de komende periode. Dus het is eigenlijk de key in alles wat we doen.

Maar het komt wel aan op de impact van ons werk en dat hebben ook de vicevoorzitters daarnet gezegd. Jullie mogen erop rekenen dat ik er achteraan ga zitten. Ik zal dus niet alleen rapporten gaan afleveren bij een minister, maar ook gaan vragen wat er eigenlijk mee gebeurt. En ik ga daarover graag samen met u in gesprek als een advies niet geheel wordt overgenomen of er teveel geshopt wordt in onze adviezen, zoals ook al eerder is opgemerkt. Dan moeten we daarover meteen in gesprek gaan. Het gaat immers om de impact van ons werk, want al dat gepraat moet uiteindelijk ook merkbaar zijn voor de mensen waarvoor wij allemaal opkomen.

Ik zal ernaar streven dat de SER daarvoor een veilige plek blijft en dat de SER een gezaghebbende en betrouwbare partner ook voor de politiek blijft. We mopperen soms op de politiek, maar zij moeten ook kunnen rekenen op een betrouwbare SER en dat de handtekeningen die we zetten onder adviezen ook iets waard zijn. Het is ook mijn taak dat we ons daarop elkaar ook aanspreken.

Ik kan het niet alleen. Ik kijk er enorm naar uit om samen met u aan de slag te gaan. Hij herhaalt graag dat we het SER-secretariaat onder leiding van Jacqueline Prins heel hard nodig hebben. Het is echt een groep met professionals, die met zorgzaamheid en ook met focus op die impact aan de slag is. Ik denk dat we in de komende jaren een hele mooie samenwerking zullen hebben. Ik moet natuurlijk nog verder kennis maken met het secretariaat. Ik heb al mensen van de ICT, het restaurant en de beleidsmedewerkers ontmoet, zo ook de secretaresse van het algemeen secretariaat en de chauffeur. Echt, ik heb er heel veel zin in om met jullie aan de slag te gaan en ervoor te zorgen dat we het werk hier, ook voor onze raad, op een goede manier vormgeven.

Ik zeg het nog één keer. Ik denk echt dat het weer meer moet gaan kloppen in ons land. De bouwstenen liggen er. Het komt er wel op aan dat we die bouwstenen met elkaar, met impact, inzetten richting de politiek en de samenleving. Ik pak die handschoenen op. Ik weet dat er ook journalisten zijn geweest die me daartoe uitgedaagd hebben. Ik pak die handschoenen op en ik reken erop dat u dat ook doet. Maar ik ga met

nog veel meer belangstelling komende dinsdag naar de Troonrede luisteren, in afwachting van de vraag of ons kabinet die handschoen ook oppakt. Dank u wel.”.

De aanwezigen geven met applaus blijk van hun waardering.

2.6 Vragen van raadsleden aan en gedachtewisseling met de voorzitter

Mevrouw *Ait Abderrahman* nodigt de leden graag uit hun eventuele vragen aan de voorzitter te stellen en met hem een gesprek aan te gaan om hem beter te leren kennen. Enkele raadsleden hebben al een vraag of reactie voorbereidt, maar er is voldoende ruimte voor andere vragen of reacties.

De heer *Vonhof* (MKB-Nederland) feliciteert de heer Putters met zijn benoeming, waarmee hij erg blij is.

Spreker maakt nu vier jaar deel uit van de raad, wat voor hem in het begin ‘een systeem op afstand’ was en waarbij zijn kritische opstelling naarmate hij de SER beter leerde kennen overging in een positieve houding. Hij heeft de indruk dat ‘we onze polder inmiddels wel drooggemalen hebben’ en dat het nieuwe land er netjes bij ligt. We zijn er echter om ‘nieuw land te herwinnen op de zee”. Wat zou het nieuwe stukje land zijn voor de voorzitter dat hij zou willen inpolderen?

De *voorzitter* is in ieder geval in ‘de polder’ geboren en nog steeds woonachtig. Een eerste rol van een voorzitter is de polder goed te laten functioneren. De bestaande polder ofwel de goede dialoog tussen werkgevers, werknemers, politiek en overheid is misschien al wel drooggelegd, maar het is ook een kwetsbaar bezit. Dat merken we elke dag in ons eigen werk. Het komt niet vanzelf goed, daarvoor moet iedere dag hard worden gewerkt.

In zijn inleiding noemde hij de verschillende crises waarmee we te maken hebben. Ze haken ook in elkaar, of het nu over de woningmarkt, de koopkracht, het onderwijs, digitalisering gaat. Het raakt daardoor ook veel meer mensen in de samenleving, die misschien niet het gevoel hebben hier te zijn vertegenwoordigd. Daarom moeten we nadenken over de vraag voor wie nog meer dan onze eigen achterban we hier zitten. En welke partijen zouden we dan aan ons moeten binden? Wat betekenen onze adviezen voor de bredere samenleving? Dat is dan voor hem de nieuwe polder en hierover moet de SER in de komende tijd nadenken en praten.

Besteden we bijvoorbeeld in onze adviezen voldoende evenwichtig aandacht aan zowel gepensioneerde ouderen als oudere werknemers? Is die groep hier qua stem voldoende aanwezig? Bij het Klimaat- en Preventieakkoord waren wel veel andere partijen betrokken.

De olifant in de kamer is dan de vraag of die andere partijen dan ook een zetel in de SER zouden moeten krijgen. Zonder daarvoor taboes te willen opwerpen, stelt hij vast dat arbeid en kapitaal nog steeds de stuwende krachten van veel ontwikkelingen/bewegingen zijn. Hun rol moet dan ook zeker op orde worden gehouden. Wanneer dat er toe zou leiden dat we bepaalde, andere partijen onvoldoende horen, dan moeten we die aan ons binden in een nader te bepalen vorm.

Ook mevrouw *Bijl* (FNV Jong) feliciteert de heer Putters met zijn benoeming. Spreekster heeft twee jaar ervaring met SER-werk, eerst in het SER Jongerenplatform en vervolgens in ‘de volwassen SER’, zoals in het Jongerenplatform wel wordt gezegd. Mariëtte Hamer heeft met het Jongerenplatform een prachtig ‘medium’ neergezet, omdat jongeren meestal niet de kans krijgen zo dichtbij de polder en de politiek te komen.

Hoe gaat de nieuwe voorzitter de weg van de polder c.q. de SER openmaken voor mensen die er verder van afstaan en hier niet via hun natuurlijke netwerken terecht kunnen komen?

De *voorzitter* denkt hierbij aan het 'stillere midden', een belangrijke groep in de samenleving van zeg 40 tot 50 procent van de mensen. De samenleving wordt weliswaar steeds meer gepolariseerd, maar bepaalde stemmen zijn luider dan anderen. In de achterbannen van werkgevers en werknemers zijn er ook 'hardwerkende mensen' die geen tijd hebben hun stem te laten horen en ook niet de hele dag 'boos' zijn, maar wel meer vertrouwen willen krijgen in de toekomst en genuanceerder denken dat wij soms menen. Werkgevers en werknemers vertegenwoordigen uiteraard ook hun stem, maar hij vindt het wel belangrijk dat de SER hen een plek geeft in een politiek landschap dat vooral de uitersten sterk lijkt te bedienen. Uiteindelijk loopt dat systeem dan vast en de 'stille middengroep' is nodig om de verbinding te maken tussen de uitersten.

Of het nu gaat over de jeugdzorg, arbeidsongeschiktheid of het vestigingsklimaat, we zullen steeds moeten kijken of we ook praten met de mensen die daarmee zelf (praktijk)ervaring hebben. Moeten we hen meer naar binnen halen? Het secretariaat zet dit soort zaken inmiddels op een rij en oriënteert zich in het kader van de participatievraag op vragen als welke groepen zien wij over het hoofd, welke stem vertegenwoordigen zij en hoeveel draagvlak zij hebben. Dit ook vanuit het perspectief dat werkgevers en werknemers in de raad achterbannen vertegenwoordigen, waarnaar zij ook verantwoording moeten afleggen.

Zoals gezegd, we moeten hier goed over nadenken. Maar er moet ook worden nagedacht over de vraag hoe kan worden voorkomen dat de SER 'een Poolse landdag' wordt en alle stemmen met hetzelfde gewicht aan tafel zitten.

Mevrouw *Van de Ven* (Netwerk Zelfstandige Ondernemers) heeft een vraag over de participatie in en representativiteit van de SER. Wat gaan we doen om de werkgevers zonder personeel dan wel de werkenden zonder dienstverband ofwel de zelfstandigen om mee te laten praten in de polder? Spreekster begrijpt dat de voorzitter hier niet direct hét antwoord op zal hebben, maar is wel benieuwd hij hoe het gesprek daarover wil openen.

De *voorzitter* stelt in de eerste plaats vast dat er geen andere weg is om ook daarover in gesprek te zijn met elkaar. Er is geen alternatief. Natuurlijk moeten we vanuit de verschillende geldingen en 'raadsbreed' rekening houden met de belangen van zzp'ers en met hen in gesprek zijn/gaan.

In de tweede plaats constateert dat de SER al bezig is om daaraan invulling te geven. Hoe hebben we dat vormgegeven, voldoet dat, zijn we daarover tevreden? In ieder geval is het inhoudelijk ondenkbaar om de positie en belangen van zzp'ers niet stevig in het werk van de SER te betrekken.

Mevrouw *Jong* (FNV) constateert dat het voorzitterschap van de SER een zware baan is. Hoe denkt hij deze te combineren met zijn privéleven?

De *voorzitter* merkt op dat zijn vorige banen ook niet rustig waren en dat hij hierin een modus heeft gevonden, waarbij hij heeft afgesproken met zijn partner elkaar hierin scherp te houden omdat privétijd erg belangrijk is. Spreker is zich er goed van bewust dat je in dit werk 24 uur per dag bezig kunt zijn en je jezelf daarin kan vergeten. Dat geldt voor veel meer raadsleden. We moeten ook voorbeeldgedrag laten zien voor alle mensen die met en voor ons werken door op tijd rust te nemen.

Mocht hij dit toch vergeten, dan hoopt hij dat mevrouw Jong hem dit voorhoudt.

De heer *Kroes* (DNB) wenst de heer Putters namens DNB van harte geluk met zijn nieuwe functie. Hij is zich er overigens pijnlijk bewust van dat ook DNB vandaag weer wordt vertegenwoordigd door een 'witte man.

Hij wil de heer Putters niet alleen geluk met zijn functie wensen, maar vooral ook in zijn functie. Hij sluit zich in dit verband aan bij de woorden van de heer Elzinga dat het een tijd van tegenstellingen is. Eén ervan zou hij willen noemen. Als gevolg van de koopkrachtcrisis is er inmiddels ook onrust op het loonfront, bij uitstek een situatie waarin de belangen van werkgevers en werknemers lijnrecht tegenover elkaar kunnen staan. Door de omvang van de koopkrachtcrisis is dat ook tamelijk ernstig. Hij heeft soms al de indruk dat je 'in de verte' al iets ziet van verharding van het onderhandelingsklimaat. Stel dat dit inderdaad het geval zou zijn in de komende tijd, hoe ziet de voorzitter de rol van de SER daarin?

De *voorzitter* deelt de zorgen over de economische ontwikkelingen, een mogelijke loonprijsspiraal en een dreigende recessie. Het is bij uitstek de rol van de SER om met enige gepaste afstand naar de acute, actuele problematiek te kijken en daarbij te verbinding te maken met de consequenties voor de middellange en lange termijn voor sectoren en de samenleving als geheel.

Hij wil zich dus inzetten op de blijvende verbinding: hij loopt niet weg van de overlegtafel en hij rekent erop dat we dat met elkaar niet doen. Maar we moeten ook realistisch zijn over wat er hier bij de SER op ons bord ligt. Er ligt veel op het bord van DNB en de ECB, wat de SER niet direct kan beïnvloeden. Tegelijkertijd moeten we ons ook realiseren wat we wel kunnen. In ieder geval kunnen we elkaar aanspreken op commitment dat we in de SER bijvoorbeeld over het recente middellangetermijnadvies hebben.

De ontwikkelingen die de heer Kroes schetst, brengen met zich dat partijen en de SER op meerdere borden moeten schaken. Het gaat om loonvorming, maar ook om energiebeleid en de huizenmarkt. Zoals gezegd, haken de verschillende crises in elkaar en komen ze ergens samen. De meerwaarde die de SER kan hebben, is om te blijven ontrafelen waar het over gaat, met elkaar te bekijken op welke onderdelen we commitment hebben en hoe we in de SER in gesprek kunnen blijven over de middellange en lange termijn.

Spreker tekent hierbij aan dat dit pas de eerste dag van zijn SER-voorzitterschap is. Hij heeft een eerste beeld toegelicht, maar het zal noodzakelijk zijn om dieper na te denken over alle onderdelen van de vraagstukken.

In dat verband bevestigt hij de conclusie van mevrouw Ait Abderrahman dat hij hierop over enige tijd terug kan komen.

Overigens vindt hij het ook interessant om te bekijken hoe we de geleding van de kroonleden met veel kennis en expertise over alle vraagstukken juist op de moeilijke momenten inhoudelijker en strategischer kan worden ingezet dan we misschien tot nu toe doen.

De heer *Van der Ham* (Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland) gaat ervan uit dat in de raad nog wel eens vaker over deze groep van ca. één miljoen mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt zal worden gesproken. Vandaag wil hij het over iets anders hebben. We kennen de heer Putters als iemand die goede, genuanceerde analyses kan maken. Een nieuwe SER-voorzitter mag in zijn 'wittebroodsweken' weleens iets minder genuanceerd of radicaler zijn. Daarom vraagt hij hem welke wet of regeling hij zou willen afschaffen of juist zou willen invoeren als hij het in Nederland vandaag voor het zeggen zou hebben.

De *voorzitter* constateert dat ook de heer Van der Ham vandaag voor het eerst deelneemt aan een raadsvergadering. Overigens kunnen 'uitglijders' in je eerste dagen je achtervolgen gedurende je hele carrière.

Hij geeft eerst een saai antwoord op de vraag. In de afgelopen jaren heeft hij ook in de Eerste Kamer geleerd dat we veel te veel van wetten en maatregelen verwachten. We denken dat iedereen zijn gedrag verandert of de werkelijkheid verandert als er een nieuwe wet komt. Neen, dan begint het pas. Het is fijn als er af en toe ook wetten afgeschaft worden, want we maken er veel en ze stapelen teveel.

Een steviger antwoord is dat hij, zoals de raadsleden zich mogelijk zullen herinneren, in de afgelopen jaren heel kwaad is geworden over hoe we in Nederland met mensen met arbeidsbeperkingen omgaan en hoe kwalijk onderdelen van de wetgeving zijn geweest op de mogelijkheden voor deze mensen om nog mee te kunnen doen. In alle sectoren hebben werkgevers en werknemers daarmee ook ervaring. Die situatie vindt hij beschamend. Deze problematiek zou spreker graag willen oplossen.

De raadsleden geven met applaus blijk van hun steun en waardering.

De *voorzitter* gaat wat concreter op deze kwestie in. Uit evaluaties blijkt dat mensen met beperkingen voor een goede werkplek begeleiding, opleiding en detacheringsondersteuning nodig hebben én ondersteuning van werkgevers om hun werk op een goede manier te kunnen doen. Wanneer die structuur wegvalt, zoals dat op een gegeven moment voor een groot deel het geval is geweest, dan valt een groep mensen in het diepe, wat hij onacceptabel vindt in een land als Nederland.

De heer *Boufangacha* (FNV) complimenteert mevrouw Ait Abderrahman voor haar goede dagvoorzitterschap.

De raadsleden geven met applaus blijk van hun waardering.

Ook de heer *Boufangacha* feliciteert de heer Putters met het SER-voorzitterschap en kijkt uit naar de samenwerking.

In zijn inleiding haalde de voorzitter terecht aan dat er al heel veel SER-adviezen met een visie liggen, soms ook uit een verder verleden. In de komende periode zullen er een paar adviezen bij komen. Ook wat hem betreft niet teveel. In de weerbarstigheid van de politiek is het behoorlijk lastig om dit verder te vertalen naar concreet beleid voor de mensen waarvoor we in de SER werken. Hoe zorgen we ervoor dat adviezen een betere doorwerking krijgen voor werkgevers, werknemers en de samenleving in zijn geheel?

De *voorzitter* denkt dat partijen in de SER met elkaar een scherpere strategie moeten ontwikkelen op de vraag hoe we impact bereiken. Het is onvoldoende om een advies te schrijven met een hele lijst aanbevelingen. Het werk om het advies ook echt doorwerking te laten krijgen, begint dan pas.

Zoals ook de later in deze vergadering te bespreken ontwerpverkenning *Evenwichtig sturen op de grondstoffentransitie en de energietransitie voor brede welvaart* een paragraaf met een agenda voor de toekomst bevat, moet de SER steeds beter nadenken over een paragraaf die de uitvoering van het geadviseerde beleid betreft. Vervolgens zal de implementatie moeten worden gemonitord en moet de SER in gesprek blijven met het/de desbetreffende departement(en) en de betrokken bewindsperso(n)en(en). Hierop zal hij de departementen en bewindspersonen ook aanspreken.

Nog twee opmerkingen:

- Zoals dit in discussies van kroonleden al eerder is benoemd, moeten we misschien niet 15 aanbevelingen opschrijven maar de drie aanbevelingen die voor de SER het belangrijkste zijn. Soms is 'less' inderdaad 'more'.

- Ook als de verhoudingen verharder, moeten we ons blijven verdiepen in de politiek en in wat we van bewindspersonen vragen om te doen, omdat onze aanbevelingen eerlijk gezegd soms ook wel 'losse eindjes' bevatten die de politiek maar moet zien op te lossen. Het gesprek daarover is ook belangrijk.

Ook de heer *Fortuin* (CNV) feliciteert de heer Putters met het SER-voorzitterschap en kijkt eveneens uit naar een goede samenwerking. Een concrete en tegelijkertijd spannende vraag, is de volgende. We kennen het historische Akkoord van Wassenaar en in de media gonst het van de berichten dat een nieuw Akkoord van Wassenaar nodig is. Gaat de SER-voorzitter een nieuw Akkoord van Wassenaar maken?

De *voorzitter* zou de heer Fortuin misschien moeten vragen of hij bereid is om daarover rond de tafel te gaan zitten.

De heer *Fortuin* antwoordt dat het CNV altijd bereid is om te overleggen en naar oplossingen te zoeken.

De *voorzitter* vindt dat hij met deze vraag op zijn eerste dag als voorzitter enigszins wordt overvraagd. Zoals hij al opmerkte, zal hij niet van de tafel wegllopen. Hij realiseert zich echter heel goed dat sociale partners, ook in de Stichting van de Arbeid, met het kabinet een eigen verantwoordelijkheid hebben om in de acute problematiek met elkaar tot overeenstemming te komen. Daar waar de SER een bijdrage kan leveren, zeker in de verbinding met de transities die een langere tijdshorizon hebben, is hij de eerste die hierover wil doorpraten met de heer Fortuin.

Ook mevrouw *Ghorashi* (kroonlid) feliciteert de heer Putters met deze prachtige positie. De kroonleden zijn blij dat hij de SER gaat leiden.

Eerder is de voorzitter al ingegaan op het belang van maatschappelijk draagvlak bij andere groepen en het betrekken van het middenveld bij het werk van de SER. Spreekster is blij dat de voorzitter ook het belang van diversiteit en inclusie heeft genoemd. In zijn positie heeft de heer Putters al langer inhoud gegeven aan *walk the talk*. We hebben leiders nodig die zich inzetten voor inclusieve organisaties. Hoe wil de voorzitter de SER in de komende periode inclusiever maken, zodat meerdere perspectieven/stemmen een plaats krijgen en mensen met een diverse achtergrond zich ook veilig voelen?

De *voorzitter* vindt diversiteit en inclusie een ongelooflijk belangrijk thema, wil de SER zijn gezaghebbende en betrouwbare positie in het belang van iedereen inzetten. Hier ligt een opdracht om daarin met elkaar stappen te zetten. Dat kan op enkele manieren:

- We kunnen er zelf opletten hoe onze organisaties en achterbannen zijn vertegenwoordigd, zodat we in onze raadsvergaderingen die diversiteit meer naar voren kunnen brengen.
In dat verband zou hij overigens ook graag door willen praten over een raadsvergadering waarin dat ook kan. Dat er onderwerpen kunnen worden besproken, die op het scherpst van de snede kunnen worden besproken, misschien nog wel vóórdát er consensus is bereikt. Daarmee laat je ook aan de samenleving zien op welke manier we hier over onderwerpen praten en van elkaar proberen te leren.
- In onze werkwijze kunnen we een stap zetten op het gebied van diversiteit en inclusie. Welke lessen trekken we uit de participatie van groepen in de samenleving? Hoe tevreden zijn de geledingen daarover zelf?
- Ook in ons voorbereidingsproces is diversiteit en inclusie belangrijk. Het is belangrijk dat het secretariaat divers is samengesteld en hij heeft de indruk dat dat het geval is. Op die manier kan worden bevorderd dat in de adviesvoorbereiding verschillende perspectieven aan de orde komen.

Hij is er overigens voorstander van dat het secretariaat ook de raadsleden een spiegel kan voorhouden, bijvoorbeeld om hun gelijk ter discussie te stellen of een interessant perspectief te belichten. Hierover moeten we op een toegankelijke en open manier de discussie aangaan.

Mevrouw *Termeer* (kroonlid) constateert dat de heer Putters iemand is met veel positieve energie. Uit de literatuur is bekend dat mensen in tijden van crises of een veranderend tijdperk reflexen vertonen als cynisme, verlamming, ontkenning of het versimpelen van problemen. Dergelijke reflexen dragen niet bij aan meer vertrouwen en samenwerking. Hoe gaat de voorzitter voorkomen dat hij zijn positieve energie verliest?

De *voorzitter* vindt dit een mooie vraag. Vandaag de dag komen inderdaad veel vraagstukken samen. Het is niet altijd handig om elk vraagstuk maar een crisis te noemen. Dan is het soms moeilijk voor een mens om het hoofd boven water te houden en niet pessimistisch te worden. De literatuur en geschiedenis leren ons ook dat we juist op die momenten vergeten 'adem te halen' ofwel te reflecteren op de situatie en na te denken over de vraag welke consequenties besluiten die we vandaag nemen voor morgen en overmorgen hebben.

Zo lieten de SER en de Planbureaus in de Coronacrisis zien dat een aantal lange termijn problemen zich verdiepten, maar werd de politiek toch opgeslokt door het hier en nu.

In zijn werk zal de SER ook goed moeten nadenken over de fasering. Welke maatregelen zijn er in de actuele situatie nodig? En wat moeten we dan doen om het perspectief op de langere termijn te houden en het niet te laten bij de actuele situatie? Fasering kan ingewikkelde problemen behapbaar houden.

Als mens staat hij hier echter toch optimistisch in. Er is naar zijn mening ook geen alternatief voor het werk van de SER, denkwerk met draagvlak, in relatie tot de politiek en het versterken van de verbindingen. Consensus en draagvlak zijn nodig om de ingewikkeldheid van problemen en het pessimisme buiten de polarisatie op te lossen. Daarvoor is er geen betere plek dan de SER en daarin wil hij optimisme blijven uitstralen. Soms is hij liever wat naïef dan de hele dag wantrouwend.

Mevrouw *Ait Abderrahman* vraagt de voorzitter wat we van hem moeten onthouden uit zijn werk voor de SER als we over enkele jaren terugkijken op zijn voorzittersperiode.

De *voorzitter* hoopt dat we bij zijn afscheid met elkaar kunnen constateren dat we Nederland met draagvlak op enkele ingewikkelde onderwerpen door een crisis hebben weten te slepen. Dat we met elkaar kunnen constateren dat de SER, ondanks het ingewikkelde, politieke klimaat, een gezaghebbend en betrouwbaar anker is voor heel veel bedrijven, werknemers, leerkrachten, patiënten en andere groepen. Niet iedereen hoeft de SER te kennen, maar wij moeten elkaar wel in de ogen kunnen kijken dat we daaraan een serieuze bijdrage hebben kunnen leveren. Uiteraard zullen we dan ook moeten leveren.

Mevrouw *Ait Abderrahman* geeft met het oog op de tijd gelegenheid tot een laatste vraag.

Ook de heer *Spijkerman* (FNV) feliciteert de heer Putters met het voorzitterschap van de SER. Spreker heeft de SER heel lang van de zijlijn meegemaakt en vond soms dat de SER het verschil zou kunnen maken met een advies over een bepaald onderwerp. Op welk onderwerp kan een SER-advies volgens de voorzitter het verschil maken?

De *voorzitter* herhaalt dat de SER in zijn agenda de grote maatschappelijke veranderingen in de gaten zal moeten houden. Zoals mevrouw Thijssen al zei, zijn het

systeemveranderingen waar we middenin zitten en waar we dagelijks last van hebben. Of je nu een onderneming leidt, voor de klas staat of anderszins. Zonder een bepaald onderwerp te willen noemen, moet de raad zich bij de vaststelling van een advies bewust zijn aan welke maatschappelijke verandering we bijdragen. Helpen we de digitalisering een stap verder, bevorderen we de circulaire economie enzovoort?

Uiteraard kan een kabinet c.q. de politiek advies- of verkenningaanvragen aan de SER voorleggen. De SER zou hierin naar zijn mening een proactieve opstelling moeten kiezen. Graag gaat spreker met de raadsleden en partijen in gesprek over de vraag hoe de agenda op hoofdlijnen eruit moet zien. Zo'n agenda zal ook niet snel tot stand komen door het kabinet c.q. de politiek. Zijn ambitie is een zichtbare agenda, waarbij we steeds duidelijk maken aan welke beweging/maatschappelijke verandering we bijdragen.

2.7 Afronding

Mevrouw *Ait Abderrahman* rondt de bespreking van dit onderdeel af en stelt, gesteund door applaus van de aanwezigen, vast dat de heer Putters nu officieel is geïnstalleerd als voorzitter van de SER.

Zij bedankt de aanwezigen voor hun komst en inbreng en ook de mensen die online de vergadering volgen.

De *voorzitter* is blij dat het nu zo ver is en dat hij aan de slag kan gaan als voorzitter van de SER. Hij dankt de raadsleden en overige genodigden voor hun komst en bijdrage aan dit onderdeel van de vergadering.

Ook hij bedankt mevrouw Ait Abderrahman voor de fijne manier waarop zij dit deel van de vergadering heeft geleid. Hij kijkt hier met veel plezier terug op deze bijeenkomst en de voorbereiding ervan.

De aanwezigen geven met applaus blijk van hun waardering voor mevrouw Ait Abderrahman.

3. Vaststelling ontwerpverkenning *Evenwichtig sturen op de grondstoffentransitie en de energietransitie voor brede welvaart (R/3006)*

De *voorzitter* stelt de voorliggende ontwerpverkenning aan de orde. Deze ontwerpverkenning is voorbereid door de commissie Duurzame Ontwikkeling (DUO), onder voorzitterschap van de heer Nijpels.

Bijzonder welkom aan de heer Beumer, lid van de commissie van voorbereiding namens Natuur en Milieu) en mevrouw Demmers, directeur Natuur en Milieu. Laatstgenoemde zal aan het panelgesprek deelnemen.

Kern van de verkenning is dat de grondstoffen- en energietransitie met elkaar samenhangen en beter met elkaar zouden moeten oplopen, ook om geen kansen te missen voor de toekomst.

Na een korte animatiefilm, zal een panelgesprek plaatsvinden, geleid door de heer Nijpels. Ten slotte zal de verkenning worden vastgesteld.

3.1 Introductie via een animatiefilm

De animatiefilm kan worden bekeken via de volgende link:

<https://www.youtube.com/watch?v=ysIzPsQMBP4>.

Onze omgang met grondstoffen en energie zorgt voor uitputting van de aarde en klimaatverandering. We taan hierdoor voor drie grote, nauw verbonden duurzaamheidsopgaven:

- het tegengaan van klimaatverandering
- het herstellen en verbeteren van biodiversiteit en
- het creëren van een gezonde, schone en veilige leefomgeving.

Om bij te dragen aan een oplossing voor deze drie duurzaamheidsopgaven is naast een energietransitie ook een grondstoffentransitie noodzakelijk. De energietransitie richt zich vooral op het beperken van de opwarming van de aarde. De grondstoffentransitie, ook wel de transitie naar een circulaire economie genoemd, draagt bij aan alle drie de duurzaamheidsopgaven.

De energietransitie is de overgang van een energiesysteem op basis van fossiele brandstoffen naar een energiesysteem op basis van duurzame energiebronnen. De grondstoffentransitie richt zich op het radicaal efficiënter omgaan met grondstoffen, materialen en producten. De transities kunnen niet zonder elkaar. Er zijn bijvoorbeeld veel schaarse aardmetalen nodig voor de energietransitie. Anderzijds is veel duurzame energie nodig om grondstoffen te winnen en te hergebruiken.

We zien dat de energietransitie erg ingrijpend is. De grondstoffentransitie zal net zo ingrijpend zijn. De energietransitie is beter georganiseerd dan de grondstoffentransitie. Hierdoor zijn de transities nog niet in evenwicht.

De SER presenteert in zijn verkenning vier manieren om sturing op de grondstoffentransitie in evenwicht te brengen met de energietransitie:

1. In het huidige beleid kijken we vooral naar onze grote CO₂ opgave in Nederland. We zijn hard op weg om de CO₂-uitstoot omlaag te brengen, maar voor de grondstoffentransitie is ook een breder perspectief nodig op de hele productie- en consumptieketen in zowel binnen- als buitenland. Niet alleen de focus op hier en nu, maar ook op later en elders. Bovendien profiteert het klimaat er ook van als we CO₂-reductie buiten Nederland realiseren.
2. Het beleid, de middelen en uitvoeringsstructuur voor de grondstoffentransitie passen nog niet bij de ambitie circulair te zijn in 2050. Daarom moet de uitvoering beter geregeld worden. De inzet van alle ministeries is nodig. En circulariteit moet beter worden geïntegreerd in ander beleid. Ook is voldoende geld nodig.
3. Bij de energietransitie hebben we concrete, afrekenbare doelen. Bij de grondstoffentransitie hebben we ook die concrete, afrekenbare doelen nodig.
4. Voor de energietransitie is de koffer met beleidsinstrumenten al verder gevuld. Instrumenten daarbij zijn normeren, beprijzen en subsidies en een duidelijk verhaal. Voor de grondstoffentransitie is dit nog nagenoeg afwezig. Dit moet er wel komen.

Door met deze vier aangrijpingspunten aan de slag te gaan kunnen de transities in evenwicht worden gebracht.

Wilt u meer weten over hoe beide transities in balans kunnen komen én elkaar kunnen versterken, lees dan de verkenning op de www.SER.nl.

3.2 Panelgesprek

Onder leiding van de voorzitter van de commissie van voorbereiding, de heer Nijpels, vindt een panelgesprek plaats met: mevrouw Termeer (kroonlid), de heren Kaanen (namens werkgevers) en Van Weegberg (namens werknemers) en mevrouw Demmers (namens de natuur- en milieuorganisaties).

De heer *Nijpels* merkt op dat de kern van de compacte verkenning is samengevat in een animatiefilm, omdat voor veel mensen de relatie tussen grondstoffen- en energiebeleid niet altijd helder is.

De verkenning, die daarmee niet de status heeft van een advies, heeft de commissie van voorbereiding de ruimte gegeven om met de verschillende partijen evenwicht na te streven.

De energietransitie is volledig geïnstrumenteerd via het Energie- en Klimaatakkoord, wetgeving e.d., terwijl dit voor de grondstoffentransitie niet het geval is. Wel is een algemene ambitie geformuleerd: de circulaire economie moet 50 procent zijn in 2030. Beide transities moeten meer gelijk oplopen en kunnen elkaar dan versterken. Het woord circulaire economie wordt veel met de mond beleden, maar je kunt er pas echt wat aan doen wanneer er ook instrumenten zijn: normeren, beprijzen en subsidiëren en soms ingrijpen in de economische verhoudingen, liefst in Europees verband.

De verkenning helpt het kabinet op weg naar met zijn nota over de nationale aanpak circulaire economie, die eind 2022 gereed zou moeten zijn. Ook PBL heeft overigens

recent een mooie studie uitgebracht over hoe circulaire-economiebeleid kan bijdragen aan de klimaatdoelstelling (zie hiervoor: <https://www.pbl.nl/publicaties/hoe-kan-circulaire-economiebeleid-bijdragen-aan-de-klimaatdoelstelling>).

Een eerste vraag aan mevrouw Demmers. Hoe bevalt het de natuur- en milieuorganisaties om volwaardig mee te doen in een SER-commissie?

Mevrouw *Demmers* realiseert zich dat dit best bijzonder is. Het is goed, belangrijk en ook spannend. Want in het werk van de commissie DUO bekijken de Stichting Natuur en Milieu en Vereniging Milieudefensie de vraagstukken vanuit het perspectief van milieu, biodiversiteit en natuur. Dat is een ander perspectief dan vanuit het bedrijfsleven of werknemers. Soms geeft dat ook spanning, maar dat is goed omdat we op die manier wel kunnen gaan 'stretchen' naar die moeilijke vraagstukken en kunnen kijken waarop we wel op één lijn kunnen komen, omdat dat evident in ons aller belang is. Historisch is die spanning best wel groot geweest. Maar door de actualiteit ofwel de urgentie van de vraagstukken op het gebied van klimaat en natuur en andere milieuvraagstukken lukt het steeds beter bruggen te slaan.

De heer *Nijpels* vraagt waarom het beleid met concrete instrumenten voor het tot stand brengen van een circulaire economie nog niet van de grond is gekomen.

Mevrouw *Demmers* bevestigt deze constatering. Er is sprake van teveel vrijblijvendheid. Er is geen politieke aandacht voor en ook het kabinet heeft er weinig urgentie voor. Er vindt nog geen agendering plaats om het beleid bij EZK en IenW bij elkaar te brengen, teneinde de grondstoffentransitie op gelijke voet te krijgen met de energietransitie. Voor het klimaat wordt al langer gehamerd op actie. De grondstoffen zijn later op de agenda gekomen en hierop is een inhaalslag nodig.

De heer *Kaanan* reageert op dezelfde vraag. De oorzaak is dat we met circulariteit op een andere as van de matrix zitten ten opzichte van klimaat. We hebben met onze eerste agenda, uitvoeringsagenda en onze routekaarten in het kader van het werk voor het Klimaatakkoord goed in kaart gebracht waar de nevenopbrengsten zitten. Circulariteit is denken vanuit grondstoffen: het zo lang mogelijk en zo hoog mogelijk van waarde in kringlopen houden van grondstoffen, halffabricaten en eindproducten. Daarmee gaat de milieulast omlaag. Maar hoe bereken je dan bijvoorbeeld de CO₂-winst?

De heer *Nijpels* merkt op dat de winst van inzet op CO₂-reductie door bedrijven helder op hen neerslaat. Een probleem dat werkgevers en overigens ook de natuur- en milieubeweging zien is dat wanneer bedrijven aan de slag gaan met circulariteit door bijvoorbeeld eisen te stellen aan de noodzakelijke grondstoffen zij daarvoor niet worden beloond (scope 3). Wordt dit in de voorliggende verkenning voldoende verwoord naar de mening van het bedrijfsleven?

De kern van de verkenning is voor de heer *Kaanan* dat we een eenduidige noemer c.q. kengetal voor circulariteit moeten vinden, terwijl het al die moeilijk zichtbare nevenopbrengsten heeft. Daarvoor moeten we samen een oplossing vinden. Met zo'n kengetal ga je automatisch sturen op de langere termijn en zullen er prijsmechanismen komen, wat werkgevers betreft bij voorkeur in Europees verband en zonder nationale kop. Op die manier komt dan ook de beloning tot stand.

De heer *Nijpels* constateert dat de milieubeweging voorzichtig wil omgaan met het belonen van bedrijven voor door hen elders behaalde emissiewinst, omdat dan sprake kan zijn van greenwashing.

Mevrouw *Demmers* geeft aan dat het gevaarlijk wordt wanneer we toestaan dat elders geboekte klimaatwinst kan worden geruild voor minder inzet in Nederland.

Maar zij is juist blij dat we in deze verkenning zeggen dat het en/en is: in Nederland moet de CO₂-uitstoot worden gerealiseerd, maar ook in de keten moet circulariteitswinst worden geboekt. Het zou goed zijn wanneer die inspanningen in de keten zichtbaar worden in Nederland en dit vanuit het Nederlandse beleid ook wordt aangemoedigd. Uiteindelijk is het klimaat een mondiaal probleem.

De heer *Nijpels* vraagt mevrouw *Termeer*, die bij deze verkenning voor een integrale aanpak heeft gepleit, wat onder een integrale aanpak van de energie- en grondstoffentransitie moet worden verstaan?

Mevrouw *Termeer* memoreert in het begin van het traject een ambitieuzere aanpak te hebben bepleit, omdat veel transities met elkaar samenhangen en dan ook allemaal zouden moeten worden behandeld in de verkenning. In de verkenning is echter begonnen met een verbinding tussen de energie- en grondstoffentransitie.

Haar rol als kroonlid is ook om dan te kijken wat daarover aan kennis beschikbaar is. De vraag van integratie van beleid rondom klimaat en voedselsystemen speelt natuurlijk niet alleen in Nederland. Overal in de wereld wordt nagedacht over de vraag hoe integratie tussen al die transities kan worden gerealiseerd. Wetenschappers hebben daarvoor een kader ontwikkeld met vier invalshoeken, dat ook is gebruikt in de verkenning:

- De perspectieven: kijken we bij de ene transitie bijvoorbeeld naar de kortere termijn en bij een andere transitie naar de langere termijn?
- De organisatie: is het beleid al dan niet ondergebracht in verschillende organisatorische eenheden en zo ja hoe zijn de verbindingen georganiseerd?
- De doelen: wat zijn de doelen van de verschillende transities, vullen ze elkaar aan of zijn er fricties?
- Het instrumentarium.

De heer *Nijpels* vraagt de heer *Kaenen* welke instrumenten het kabinet in zijn nota over de nationale aanpak circulaire economie zou moeten aankondigen. Waaraan heeft het in de afgelopen jaren ontbroken?

De heer *Kaenen* stelt dat geprobeerd moet worden de uitstroom van de transitie te verminderen of te stoppen en de instroom van de transitie te stimuleren, bijvoorbeeld wanneer voorstellen onrendabele toppen hebben zoals dit bij de energietransitie ook is gebeurd. Wanneer je dit traject dan ingaat en je doet dat in cirkels, dan kunnen resultaten worden bereikt.

Meer concreet, we hebben geen Circulaire Economie-label of Grondstoffenlabel. Daarvoor zullen meetinstrumenten moeten worden ontwikkeld. We moeten van een grondstoffenpaspoort, naar een materialenpaspoort en een productenpaspoort komen, zodat aanwijsbaar is uit welke componenten producten bestaan en in welke mate van hergebruik ze komen. Dit is nodig om de voor 2050 geformuleerde doelstelling te halen dat de economie 100 procent circulair moet zijn.

De heer *Nijpels* merkt op dat de vakbeweging zich enkele jaren geleden bij de energietransitie hard maakte voor werknemers in kolencentrales. Bij de grondstoffentransitie is het aspect werkgelegenheidsverlies niet aan de orde; er is zelfs een tekort aan arbeidskrachten. Hoe leggen werknemers de verkenning uit bij hun achterban, in hun Ledenparlement, wat is voor hun achterban belangrijk?

De heer *Van Weegberg* merkt op dat veel leden slimme mensen zijn die zich het nodige kunnen voorstellen bij de term grondstoffentransitie. De meeste leden zullen het verhaal over de circulaire economie redelijk kunnen volgen. Ook in de internationale vakbondswereld wordt erkend dat er op een dode planeet geen banen bekend zijn. Het gaat de vakbeweging om goed leven en werken binnen de grenzen van onze planeet. De vakbeweging erkent dat de energie- en grondstoffentransitie hand in hand moeten gaan. Wel zegt de vakbeweging daarbij dat dit onder rechtvaardige randvoorwaarden het geval moet zijn. Daar gaat het de leden om. Zo moeten de transities zorgen voor goede, groene en circulaire banen met voldoende opleiding en goede arbeidsomstandigheden. De sterkste schouders moeten de zwaarste lasten dragen, ook internationaal. Dat er niemand achterblijft in banen die verdwijnen door het organiseren van een vangnet. En ten slotte dat de mensen die het werk doen ook zeggenschap hebben over de transities. Juist zij hebben kennis en ervaring van de bedrijfsprocessen.

Werkgevers en werknemers staan er samen voor om deze randvoorwaarden te borgen. Of in termen van de nieuwe voorzitter: dat we de impact van de verkenning niet verloren laten gaan zodra de verkenning is vastgesteld. Dat we de politiek aanspreken op het bepalen van heldere doelen en instrumenten, maar er zelf ook mee aan de slag gaan.

Mevrouw *Demmers* merkt desgevraagd op dat het meenemen van de samenleving en het meenemen van werknemers in deze omslag (just transition) ongelooflijk belangrijk is om een circulair beleid te gaan uitvoeren.

Zij wil echter vooral de urgentie benadrukken van het proces ná het uitbrengen van de verkenning. Dit is de zoveelste crisis. Maar het onderwerp grondstoffentransitie of circulaire economie is minstens zo belangrijk als al die andere onderwerpen, temeer omdat het ook deel van de oplossing is: de grondstoffentransitie is keihard nodig voor zowel biodiversiteit als de kwaliteit van de leefomgeving én de energietransitie. We gaan het niet namelijk niet redden met de energietransitie, wanneer we ook de grondstoffentransitie geen handen en voeten geven.

De heer *Nijpels* merkt in dat verband op dat het doorvoeren van een circulaire economie leidt tot 30 procent minder CO-2 uitstoot. Ook dit bevestigt dat de energie- en grondstoffentransitie gelijk moeten oplopen.

Mevrouw *Demmers* voegt daaraan toe dat het ook nodig is omdat we voor de producten van de energietransitie ook de grondstoffen weer nodig hebben. De energietransitie moet dus ook circulair worden gemaakt. Of het nu gaat om de voedselvoorziening, biomassa of het uitfaseren van fossiele brandstoffen, het heeft te maken met zowel de grondstoffentransitie als de klimaat- en energietransitie. Nogmaals, de urgentie van dit vraagstuk moet hoger op de agenda worden gezet. Dit vraagt follow-up na het uitbrengen van de verkenning.

De heer *Nijpels* vraagt hoe de achterbannen van werkgevers reageren op de stelling in de verkenning dat normeren, beprijzen en subsidiëren nodig zijn. Staan de haren recht overeind of is men enthousiast?

De heer *Kaenen* ziet een reactie die daar tussenin zit. Bij het bedrijfsleven staan de haren niet recht overeind. Het bedrijfsleven is zich ervan bewust dat wereldwijd teveel grondstoffen worden gebruikt en dat dit moet worden verminderd, dat stromen moeten worden verlegd en dat hergebruik verder zal moeten worden gestimuleerd. Dit ook om de economie in stand te houden.

De heer *Nijpels* merkt op dat het grondstoffenvraagstuk niet alleen een relatie heeft met de circulaire economie. Er speelt ook een afhankelijkheidsvraagstuk. Niet alleen voor

energie, maar ook voor grondstoffen: de belangrijkste 60 grondstoffen komen uit 'foute landen'.

Mevrouw *Thijssen* ziet bij ondernemers geen weerstand voor het grondstoffenvraagstuk. Op twee punten is er potentieel irritatie.

In de eerste plaats wanneer Nederland niet kiest voor een level playing field en weer nationale plannen verzint, waarvan de bedrijven die internationaal concurreren last van hebben. Bovendien lossen we het vraagstuk ook niet op wanneer Nederland het in zijn eentje doet. Met het bedrijfsleven kan alles worden afgesproken, of het nu gaat om normeren of beprijzen, mits minimaal op Europees level.

Opvallend is dat ondernemers en bedrijven pleiten voor wet- en regelgeving, omdat het ook de voorlopers/frontrunners helpt, maar dan wel op Europees niveau. Met kracht bepleit zij daarop dan ook in te zetten.

Als een bedrijf verantwoordelijk is voor scope 3 en ook 4 en 5-emissies kan dat niet anders dan door wet- en regelgeving. Als bijvoorbeeld Shell als enige verantwoordelijk is om scope 3-emissies te reduceren en er is geen wet- en regelgeving inzake de bijmengverplichtingen ten aanzien van bijvoorbeeld biofuels en synfuels, dan kan de consument bij een andere leverancier tanken en los je het vraagstuk niet op.

Kom dus met wet- en regelgeving, maar doe het wel Europees.

Mevrouw *Termeer* bevestigt dat we ook op Europees niveau ambitieuze doelstellingen hebben als het om circulaire economie gaat. Ook daar is het net als in Nederland erg in papieren beloftes blijven steken. Met deze verkenning kan ook op Europees niveau worden ingezet op meer concreet beleid.

Anderzijds wordt ook Nederland op een bepaald moment gehouden aan de Europese ambities. Dit hebben we eerder op een aantal dossiers gezien. Daarvan kan dus gebruik worden gemaakt door een Europese insteek.

Ook door de commissie Internationaal Verantwoord Ondernemen kunnen dit soort zaken worden meegenomen.

De heer *Van Weegberg* laat weten dat de vakbeweging het ermee eens is dat liefst een zo breed mogelijke internationale aanpak en in ieder geval een Europese aanpak nodig is. Maar wat als dat niet gebeurt of te laat gebeurt? Mevrouw *Thijssen* heeft overigens niet gezegd dat we dan per se moeten wachten op Europa. Neen, dan moet Nederland handelen, zo vindt spreker. Dat kan ook helpen om het verdienvermogen van Nederland te versterken. Het biedt duidelijkheid aan het Nederlandse bedrijfsleven wat er van hen wordt verwacht, waarmee zij ook de kans hebben een koploperspositie te pakken.

Nogmaals, dit geldt voor zover Europa het laat afweten. Wat dan wel helpt, is een helder doel en niet 100 verschillende, kleine doelen. In die zin kan hij zich voor een groot deel vinden in de benadering van werkgeverszijde.

Hij tekent daarbij wel aan dat Europa niet moet worden gebruikt als uitstelmechanisme.

Mevrouw *Demmers* erkent dat een Europese route meer impact zou hebben. Anderzijds, hoe lang duurt het nog voordat Europa ergens mee komt en gaan we in de tussentijd stil zitten? Nederland moet dat laatste naar haar mening zeker niet doen. Er zal dus nationaal beleid moeten worden ontwikkeld. Wel moet goed worden nagedacht over de vraag hoe met concurrentierisico's wordt omgegaan.

Er zijn overigens niet alleen risico's. Het is ook een ongelooflijke kans. Elk bedrijf dat in de afgelopen jaren zijn energievoorziening duurzaam heeft ingericht, is nu spekkoper met een lage energierekening en forse winsten. Grondstoffenbeleid gaat helpen in klantenbinding. Veel bedrijven doen het al en hebben er baat bij.

De heer *Nijpels* verwijst in dit verband graag naar een speech uit juni 2020 van Frank Elderson over biodiversiteit en de financiële sector, die op de website van DNB is

geplaatst en ingaat op de relatie tussen financiële en sociaaleconomische stabiliteit en biodiversiteit (zie hiervoor: <https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/oude-speeches/speech-frank-elderson-biodiversiteit-en-de-financiele-sector/>).

Terugkijkend naar de Europese eenwording in de afgelopen decennia constateert de heer *Kaenen* dat eerst de Noordwest Europese landen elkaar vaak vonden. Als we die route volgen, kunnen we in samenwerking met de ons omringende landen in Nederland koploper zijn. De andere Europese landen volgen dan vanzelf.

Mevrouw *Thijssen* weerspreekt dat het bedrijfsleven naar Europa kijkt om beleid uit te stellen. Als er nationaal beleid nodig is omdat Brussel niet doorzet, dan moet daarvoor een visie en een uitvoeringstoets worden geformuleerd. Daarbij moet dan ook worden gekeken welke bedrijven in Nederland dan zouden omvallen en of dat dan op de langere termijn wenselijk zou zijn. Wanneer Nederlandse bedrijven veel nadeel zouden ondervinden, maar wel op langere termijn behouden zouden moeten blijven, dan zouden zij ook gecompenseerd moeten worden voor de nadelen van het ontbreken van een level playing field. Partijen kunnen hierin samen dus best een weg vooruit vinden, zo concludeert spreekster.

Een ander punt. We begrijpen inmiddels wel dat de opwarming van de aarde een probleem is en maatregelen vergt. Maar dat bewustzijn is er nog onvoldoende als het gaat om veel andere relevante onderwerpen, zoals de biodiversiteit en het stikstofvraagstuk. Waarom is het bijvoorbeeld erg dat in de duinen de bramen sneller groeien? Wanneer mensen het probleem niet begrijpen, gaan ze ook niet akkoord met een oplossing, zeker niet wanneer ze daarvan serieus last krijgen. In de uitleg ligt een belangrijke rol voor alle maatschappelijke partners.

De heer *Nijpels* bevestigt dat de klimaat- en energietransitie ook jarenlang niet goed is begrepen en zelfs is ontkend. Ook op andere terreinen zal inderdaad een bewustwordingsproces op gang moeten komen. Met het oog op de tijd rondt hij hiermee het inhoudelijke gesprek met het panel af.

3.3 Afronding bespreking, vaststelling verkenning

De *voorzitter* dankt de heer *Nijpels* en de panelleden voor het gevoerde gesprek.

De raad stelt de ontwerpverkenning unaniem vast.

De voorzitter dankt de leden van de commissie DUO voor het verrichte werk en het secretariaat voor de geboden ondersteuning, waarbij hij met name *Jessie Harms*, *Rosalie de Bruijn*, *Sarah van Hugte* en *Alexander van der Vooren* wil noemen.

De raadsleden geven met applaus blijk van hun erkenning en waardering.

4. Rondvraag en sluiting

Van de rondvraag wordt geen gebruik gemaakt.

De vergadering wordt om ca. 12.00 uur beëindigd.

Na de vergadering vindt een (netwerk)lunch plaats, waarbij er gelegenheid tot napraten is.